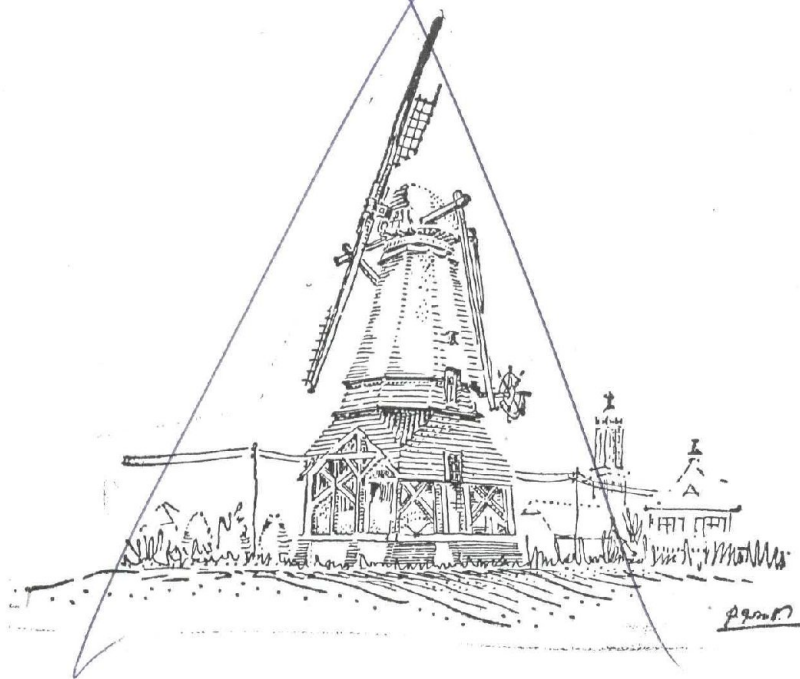


en 1de vloer, welke laatste ruim 11 m. boven de begane-grondvloer ligt, de kap en de algemeene constructie.

Verder vertelt de schr. van de plannen, die sedert 1931 bestaan, om dezen molen, den eenigen ouden windmolen die in Utrecht gespaard bleef, voor verderen ondergang te behoeden, als monument in het stadsbeeld te behouden. De dienst der gemeentewerken heeft herhaaldelijk, in verband vooral met de meermalen van regeeringswege uitgesproken wenschelijkheid om de karakteristiek van het Nederlandsche landschap ook door het behoud der windmolens te helpen handhaven, op den betreuenswaardigen toestand van het bouwwerk gewezen. De omstandig-

heden hebben de noodige voorzieningen echter verhinderd en sindsdien is de molen steeds meer in verval geraakt. Wie de hier afgedrukte teekening van den toestand in November 1946 vergelijkt met de fotografie van 1932, zal moeten erkennen, dat voorziening nu dringend noodig is, om ineenstorting te voorkomen, wil het gereed liggende plan nog tot restauratie kunnen leiden. Van den luister, waarin dit waardig gedenkteeken van een eertijds voornaam bedrijf dan weer in deze landelijk te houden omgeving zal prijken, getuigt de teekening van den herstelden Kranenburg, waarmede de schr. zijn betoog besluit. E.



MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

20 MEI
1947

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

20e JAARGANG
Nº 5

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Het Bestuur noodigt de Leden met hun Dames uit deel te nemen aan een zomertocht naar **Culemborg** op **Zaterdag 14 Juni a.s.** De tocht zal met autocars plaats vinden, om 2 uur in het Hoogelandsche Park aanvangen en omstreeks 6 uur geëindigd zijn.

In Culemborg zal het gezelschap ten **stadhuize** ontvangen worden. Na bezichtiging van dit onlangs gerestaureerde gebouw zal een bezoek gebracht worden aan de **N.-H. Kerk**, aan het **Weeshuis** met het daarin gevestigde Oudheidkundig **Museum** en zoo mogelijk aan de gerestaureerde Lanksmeebinnenpoort.

Het te Culemborg gevestigde Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden heeft zich bereid verklaard onze leden ter plaatse voor te lichten.

De kosten van deelneming bedragen **f 1.50 per persoon**. Deelnemerskaarten kunnen worden afgehaald bij het Agentschap van de Nederl. Handel-Maatschappij, Janskerkhof 12, tot Woensdag 11 Juni, tegen voldoening van genoemd bedrag.

Aan Leden die met eigen auto willen meerijden wordt verzocht **f 0.75** (als aandeel in de algemeene kosten) te storten of over te doen schrijven op gironummer 18328 ten name van Jhr. Dr. M. R. Radermacher Schorer te Utrecht, met vermelding van de reden der storting of overschrijving.

Namens het Bestuur:

A. N. L. OTTEN, Voorzitter.

J. W. C. VAN CAMPEN, Secretaris.

De excursie van Oud-Utrecht op 14 Juni a.s. naar Culemborg geeft aanleiding mededeeling te doen van enkele bijzonderheden over de gebouwen, die daar bezocht zullen worden.

Het Stadhuis met zijn charmanten gevel, aan het einde van de Markt, werd (althans het oudste gedeelte) in 1534, naar plannen van den mechelschen architect Rombout Keldermans, door de stad gebouwd met financieelen steun van den toenmaligen graaf van Culemborg, Antonis van Lalaing en zijn echtgenoot Elisabeth van Culemborg. Een monogram van beider voorletters (A E) met een brandenden aardbol en de woorden „Ignis omnia consumabit” (het vuur zal alles vernietigen) vindt men met het jaartal 1534 in het deurkalf boven den ingang. Wat hooger prijkt het wapen van het voormalige graafschap, thans der Gemeente.

Binnentredend komt men in de „borgerzaal”, waar de vier-schaar bij aansluit. Verder in het gebouw bevindt zich de raadszaal met een aardige 18de eeuwsche schouw.

Belangstellenden worden voor nader bijzonderheden verwezen naar de monografie van L. Sillevis en P. J. W. Beltjes, De bouwgeschiedenis van het stadhuis te Culemborg (Culemborgsche Historiebladen, Eerste serie, nr. I), Culemborg 1939.

De Ned. Hervormde Kerk, oorspronkelijk een St. Barbarakerk, werd als kapel gesticht in 1240, in 1310 tot parochiekerk verheven, in 1421 tot kapittelkerk gemaakt. Herbouwd na een brand in 1422, werd zij in 1654 opnieuw door het vuur geteisterd. De daarop volgende herbouw liet het drie-beukig schip en het dwarsschip zijn 15e eeuwsche vorm behouden. Het houten gewelf dateert eerst uit de 18e eeuw. De stand van den toren (15e eeuw) doet Culemborg met Pisa en Pijnakker in concurrentie treden.

In de kerk verdienen preekstoel, doophek, orgel en eenige grafzerken de aandacht.

Het St. Elisabeths-Weeshuis, gesticht ter uitvoering van het testament (1555) van de reeds genoemde gravin Elisabeth van Culemborg, heeft, ingrijpend gewijzigd als het is, op zich zelf niet veel bezienwaardigs te bieden; de aantrekkelijkheid van het geheel schuilt eerder in de ligging en de bijbehorende moestuinen vóór en achter den ouden stadsmuur, die een sfeer van vrede en poëzie oproepen. Maar bijzonder wordt de moeite van een bezoek beloond door de in het Weeshuis ondergebrachte Oudheidkamer en de daaraan grenzende regentenkamer.

De Oudheidkamer, een jonge stichting, samengesteld uit het schilderijenbezit van het Weeshuis, de particuliere collectie Culemborgsche topografica en curiosa van den onderwijzer J. van den Ham en het stedelijk bezit van historische voorwerpen, ondergebracht in een groote zaal, zal menigeen ver-

rassen. Onder de schilderijen bevindt zich werk van Pieter Aertsen, van Ravesteyn en wellicht ook van Scorel en Paulus Moreelse. Voor het meerendeel zijn het portretten van graven en gravinnen van Culemborg: Elisabeth met haar beide echtgenooten Jan van Luxemburg en Antonis van Lalaing (in de nederlandsche en utrechtsche geschiedenis beter bekend als den graaf van Hoochstraten), Floris I en II van Palland, eenigen uit het geslacht Waldeck, benevens portretten van sommige Oranje's en Nassau's.

Litteratuur:

A. W. K. Voet van Oudheusden, Historische Beschrijvinge van Culemborg, Utrecht 1753.

L. Sillevis, Hoe in den jare 1720 een Graafschap is verkocht. (Culemborgsche Historiebladen, Eerste serie, nr. II). Culemborg 1939.

Voorloopige lijst van nederlandsche monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel IV, blz. 120—130, Utrecht 1917.

A. J. van de Ven, Het Oud-archief van de Gemeente Culemborg. Utrecht 1938.

v. C.

BIERBROUWERIJEN IN DE PROVINCIE UTRECHT IN DE ACHTTIENDE EEUW.

Verspreid in den „Geheym-schrijver van Staat- en Kerke der Vereenigde Nederlanden”, waarvan het eerste en eenigste deel, handelend over de provincie Utrecht, in 1759 en 1760 in afleveringen verscheen, komen onder de „veele lang verswegen en nooitgehoorde wereldlijke en kerkelijke zaken”, die het boek heet te openbaren, een aantal mededeelingen voor over de toen bestaande bierbrouwerijen in de provincie. In het onderstaande zijn deze gegevens samengebracht.

In de stad Utrecht zijn vier brouwerijen: de Boog, het Anker, de Kroon en de Eenhoorn, waarvan de eerste de grootste is. „Men brouwt in alle zeer goed bier, dat daarom ook te Utrecht zeer begeert is, en oud zijnde wat veel gedronken, het hoeft der liefhebbers haast van verwe doet veranderen”.

In Breukelen is de brouwerij de Vijfhoek. Het daar gebrouwen bier is zeer smakelijk en goed.

Loenen heeft twee brouwerijen, beide gelegen in het Stichtsche gedeelte van deze plaats, de eene heet de Gekroonde A., de andere het Hoefijzer. Het daar gebrouwen bier is zeer wel bekend en alom geprezen om den aangename smaak en nog meer omdat het „zeer bekwaam werd bevonden, de gezondheid te onderhouden”.

In Abcoude, waar geen brouwerij is, hebben twee biersteke-rijen genoeg te doen, „om de kelders der inwoonders met goed Loender bier te voorzien”.

Vleuten: Hier is een brouwerij, waarvan het smakelijke en gezonde bier veel naar elders wordt gezonden. Het gewone handelsmerk dezer brouwerij is een kuipersdisselen daarboven een Rijn.

Cockengen heeft een brouwerij, de Drie Akers, ook al weer

met smakelijk en gezond bier, dat geëxporteerd wordt, o.a. naar Zegveld! Verder nog twee honingzoete mee-brouwerijen.

Een bierstekerij voorziet *Harmelen* van het voortreffelijke bier, dat te Vleuten gebrouwen wordt. Ook is er een mee-brouwerij, „zoo smakelijk als elders kan gevonden worden”.

Uit een glas, in 1614 door het Brouwersgilde aangebracht in de St. Joriskerk te *Amersfoort*, wil men bewijzen, dat er in dat jaar 350 brouwerijen in die stad geweest zijn. Heden (d.i. in 1760) echter leest men daar slechts: 50, want de ruit, waar de 3 opgegaan zou hebben, is niet meer aanwezig. Intusschen mag men voor zeker aannemen, dat indertijd te Amersfoort meer brouwerijen zijn geweest dan in welke stad in de Nederlanden ook, „nademaal nog een zeer groot getal van aloude huysen zulks schijnen aan te wijzen”. Hoe het nu gesteld mag geweest zijn met die 350 brouwerijen, tegenwoordig (d.i. wederom: in 1760) zijn er maar drie: het Klaverblad, de Eenhoorn en de Lelie, waarvan de eerste de grootste is. De hier gebrouwen biren worden, zooals die van Utrecht, het meest gewaardeerd als ze belegen zijn en in dien toestand het meest gedronken. Verzending naar elders heeft thans veel minder plaats dan vroeger. Wat Amersfoort daardoor aan vermaardheid heeft moeten derven, „heeft ze al voor veele jaaren herwaarts weder gekregen door de planterijen en negotie van de tabak, die de daar in handelende kooplieden een goed bestaan geeft”.

VAN „BORCH”- TOT „SERVET”-STRAAT.

Vermoedelijk is in den loop van honderden jaren geen der Utrechtsche straten of stegen op zoo veel verschillende wijzen aangeduid als de tegenwoordige Servetstraat. En opvallend is daarbij, dat de oudste naamgevingen wel verstaanbaar zijn, eigenlijk zich zelf verklaren, maar dat die der jongste en nog gangbare tot nu toe onverklaard is gebleven.

De oudst-bekende naam is die van „Via communi”, die al wel in de Romeinschen tijd ontstaan zal zijn, toen hier den druksten toegangsweg naar het Castellum (het Damplein) was gelegen, die van het daar waarschijnlijk gelegen hebbende veer over een aftakking van den Rijn (de Oudegracht) naar de westpoort der legerplaats leidde. In den daarop gevolgden Frankischen tijd en nadat de burcht het uitgangspunt der christelijke zending in Noord-Nederland was geworden, heette zij de „Borchstrate”, die over de „Borchbrugge” (de Sint-Maartensbrug) in de „Saelstrate” voerde. Deze „Saelstrate” (Zadelstraat), eerst de „Via lapidea”, later de „Platea suburbana” genoemd, doorsneed de burgerlijke nederzetting, die zich geleidelijk aan ten westen van den burcht breed-uit ontwikkeld had. Ze was de eerste steen (bestrate)-weg van Utrecht en ontleende haar naam aan „dye sale”, de residentie van den bisschop, waarop ze rechtuit aanging. Met „die sale”,

reeds in berichten der 10de eeuw genoemd en in 1297 nog bestaande, moet stellig hetzelfde gebouw als het paleis Lofen, de palts der Duitsche keizers, bedoeld zijn, waarvan de in Romaanschen stijl uitgevoerde resten der benedenverdieping nog onder de tegenwoordige huizen in den noordwesthoek van het terrein (Servetstraat—Vischmarkt—Oudkerkhof—Damplein), dat eertijds door den burcht werd ingenomen, besloten liggen. Het schijnt de eerste bisschoppelijke woning te zijn geweest, die ook voor het herbergen van hooge bezoekers en het houden van bijzondere bijeenkomsten geschikt was, en die haar naam aan de arcadische gevelstructuur ontleende. In lateren tijd, tegen het einde der 11de eeuw, werd ze door een massiever gebouw, het bisschopshof, in den zuidwesthoek van den burcht vervangen, doch bleef het luchtige Lofen nog als zomerhuis in gebruik.

Omstreeks 1320 werd de daar staande Sint-Michaelskapel afgebroken, om plaats te maken voor den domtoren, waarin onder den ouden naam een nieuwe hofkapel van den bisschop boven den doorgang werd ingericht. De toren was in 1382 voltooid en sindsdien veranderde de naam van den weg, die onder den toren door naar den hoofdingang der kathedraal voerde, geleidelijk aan in dien van „Onder Sante Martiens thoorn”. Die naam handhaafde zich in officieele stukken tot in het derde kwartaal der 18de eeuw, al werd af en toe ook wel van „Onder den domstoren”, door den volksmond gemakshalve van „Onder den dom” gesproken. Enkele malen, het eerst in 1650 en het laatst in 1767, staat in transport-acten de weg als „Sint Martens straete onder den Domstoorn” vermeld.

Intusschen was ook de naam „Serveth steeg” opgekomen, die in het laatste kwartaal der 18de eeuw zoo goed als algemeen werd. Uit het begrafenisregister blijkt, dat ze reeds in het begin van die eeuw in zwang was, want den 10den Maart 1717 werd de vrouw van Willem van der Duyff, die „in de Servetst. alias onder den dom” woonde, in de Nicolaaskerk begraven. Uit geen enkel document is echter de reden van haar ontstaan op te maken.

Dat deze naamgeving in eenigerlei verband met den Spaanschen jurist, theoloog en medicus Michael Servet zou staan, is moeilijk aan te nemen. Het lijkt uitgesloten, dat het Calvinistische Utrecht van dien tijd heeft willen medewerken, om de nagedachtenis van dezen ketter, die o.m. de kerkelijke triniteitsleer had verworpen, levendig te houden. Hij was op aandrang van Calvijn gevangen genomen en met diens medewerking tot den brandstapel veroordeeld, welk vonnis in 1553 te Genève voltrokken werd.

Een andere, maar ook onjuist gebleken veronderstelling is, dat de straat haar naam verkreeg, doordat de heelmeester Antoni Servet daar gewoond en gewerkt zou hebben. Hij was kennelijk een vreemdeling, waarschijnlijk van Italiaansche

herkomst; in de oudste stukken die zijn bestaan vermelden, wordt hij Antonio Serveto of Servietto genoemd. Uit verschillende acten kan opgemaakt worden, dat hij al in 1564 te Utrecht werkzaam was, dat hij tweemaal met een Utrechtsche getrouwd is geweest, en dat hij in 1588 een huis aan de zuidzijde der Wittevrouwenstraat kocht en ging bewonen. In 1608 droeg hij dat huis aan Pieter Jansz. Coninck over, onder beding, dat hij en zijne vrouw daar inwonend konden blijven in een vertrek, „een winckeltje“, waarin hij zijn praktijk mocht voortzetten, en zij er tot hun levenseinde verpleging en leeftocht zouden genieten. Nergens blijkt, dat hij met de Servetsteeg of haar bewoners op de een of andere wijze in betrekking heeft gestaan.

Evenmin als met de voornoemden kan de naamgeving der steeg verband houden met de Amsterdamsche wijnkoopersfamilie Servat, waarvan enkele leden te Utrecht, doch eerst omstreeks 1760 en dan nog slechts enkele jaren aan de Nieuwe gracht bij den Plompetoren en bij de Keukenstraat hebben gewoond.

Van der Monde meende de oplossing van den naamsoorsprong der Servetsteeg ook nog in andere richting te mogen zoeken en schreef in het eerste deel zijner Geschied- en oudheidkundige beschrijving ... der stad Utrecht (blz. 363—364): „In deze straat hebben wij nog (in 1844), bij gelegenheid der jaarmarkt, eene reeks van kleine kramen en stallen met kramerijen enz. gekend, waarmede de kooplieden van onder den Domtoren, langs deze steeg, de S. Maartensbrug en de Zadelstraat, tot aan de Mariaplaats voorstonden. Zoude nu in vroegeren tijd, bepaaldelijk deze steeg, den kooplieden in tafel- en servetgoed niet kunnen aangewezen zijn tot het te koop stellen hunner goederen, even als den linnenkoopers later op de zuidzijde der Marieplaats en een gedeelte van den Springweg hunne vaste standplaatsen waren aangewezen? Dan zou hiervan wellicht de naam Servetsteeg aan deze straat kunnen gegeven zijn“. Van der Monde's veronderstelling lijkt, zoo op het eerste gezicht, wel aannemelijk, maar zijn gissing wordt toch door geen enkele aanwijzing gesteund.

Eeuwenlang heeft de verbindingsweg van de burgerij met haar geestelijke en wereldlijke leiding door de Servetstraat geloopt. Wie ter kerke wilde gaan, ter rechtszitting moest verschijnen of de gezagsdragers van het bisdom wenschte te raadplegen, en dat zullen er dagelijks honderden van hier en elders zijn geweest, zij allen passeerden „Onder den domtoren“, om het hart van Sticht en Stad te benaderen. En bij bijzondere gebeurtenissen, welke meestal de domkerk als uitgangs- of als eindpunt hadden, drong het volk in en door de nauwe straat, om getuige van een of ander ongemeen schouwspel te zijn. Dan moet ook de toeloop van buiten groot zijn geweest, want Utrecht was in dien tijd, zooals o.m. de Italiaansche reisbeschrijver Ludovici Guicciardini vertelde,

van meer dan 60 steden in één dagreis te bereiken. Later, eerst na den oorlog van 1528, waarin de Utrechtsche bisschop zijn wereldlijke macht verloor, en verder na de hervorming, toen de bestuurszetels waren verlegd, verviel „Onder den domtoren“ tot een straat zonder leven en vertier.

In de 13de eeuw al was de zuidzijde der straat, die tot 1643 nog veel smaller was dan tegenwoordig, langs de achtergevels der bisschoppelijke dienstgebouwen, dagelijks met „craemsteden“ bezet, stalletjes waarin Utrechtsche neringdoenden velerlei waren te koop stelden. De daartoe vereischte ruimte werd gepacht en het materiaal der kramen 's nachts in de kelders van het bisschopshof geborgen. Omstreeks honderd jaar later werd er ook gelegenheid tot het stellen van vaste getimmerten geboden. Door haar verval als levendige verkeersweg verviel echter haar waarde als marktplaats en eerst in het begin der 17de eeuw, toen het houden der groote jaarmarkt van Januari naar Juli werd verzet en uitgebreid en ze daardoor den verbindingsweg tusschen twee kermisterreinen, de Dom-kloostergang en de Mariaplaats, vormde, kwam ze gedurende enkele weken 's jaars weer voor het plaatsen van kleine kramen in aanmerking. Uit geen der Utrechtsche ordonnantieën op de jaar- en andere markten blijkt evenwel, dat ze, zoomin als vroeger, voor den verkoop van bepaalde goederen was aangewezen of door de gewoonte was geworden.

De vroeger wel voorkomende afleiding der straat- of buurt-aanduiding van een daarin staand en blijkbaar door bouw, bewoning of bedrijf opvallend pand, kan in dit geval ook al niet toegepast worden. De koopmanshuizen, welke aan de noordzijde der straat de plaats van het gruihuis, het korenmagazijn van den bisschop hadden ingenomen, voerden „den gulden leeuw“, „'t vliegend hert“ en „de (vergulde) cameel“ in hun gevel. Dat één of meer der bewoners vooraanstaande leden van het gilde der linnenkoopers, of dragers van den bij- of spotnaam „de servet“ geweest zouden zijn, is onbekend.

Het begrip, dat sterk genoeg onder de oude Utrechtenaren geleefd moet hebben, om in een plaatsaanduiding voort te bestaan, blijft dus wonderlijk genoeg onverklaard, het Utrechtsche Servetmysterie, wellicht slechts voorloopig, onopgehelderd. Maar vandaag of morgen zal nog wel een of ander document te voorschijn komen, waaruit een bevredigende oplossing kan worden afgeleid.

E.